

Tanulmányok Erdély történetéről

A határainkon innen és túl nagy érdeklődést kiváltott *Erdély története* kötetéről (főszerk.: *Köpeczi Béla*) a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi és Klasszika Filológiai Intézete 1987 októberében *szakmai* vitát rendezett. E konferencia anyagát a nemrégiben alakult *Csonkai Kiadó* – első vállalkozásaként – megjelentette. A *Tanulmányok Erdély történetéről* című munka tehát egyrészt a háromkötetes monográfia kiegészítő kötetének tekinthető, másrészt azonban önálló olvasmányként is megállja a helyét, bár – jellegénél fogva – elsősorban a szakemberek érdeklődésére tarthat számot.

Mind a debreceni vita, mind a vizsgált kötet kapcsán ismételten hangsúlyoznunk kell a *tudományos* jelzöt, hiszen a konferencia előzményének tekinthető *Erdély története* monográfia elsősorban Romániában, de néhány nyugati országban is inkább politikai, mint szakmai visszhangot váltott ki. Szerencsére a magyar történészek tárgyszerűen, kizárólag történelmi érvekkel válaszoltak a határokon kívülről érkezett kihívásra.

Ennek ellenére sincs könnyű dolga a *Tanulmányok...* című kötet recenziójának, hiszen olyan művel kapcsolatban kell megírnia észrevételeit, amely maga is kritikai előadásokat tartalmaz, ráadásul többnyire viszonylag rövid terjedelemben.

Még több nehézséggel kellett szembenéznie a kötet szerkesztőjének. A kötetbe gyűjtött tanulmányokat ugyanis a rendkívüli sokszínűség jellemzi. E sokféleség a különféle tudományágakra vonatkozik. A háromkötetes monográfiához ezúttal nemcsak a történészek szóltak hozzá, hanem véleményét mondott róla a néprajztudós (*Gunda Béla*), a hadtörténész (*Perjés Géza*), az irodalomtudós (*Bitskey István*), a teológia professzora (*Barcza József*) és a művészettörténész (*Kádár Zoltán*). Tartalmukat tekintve is változatos képet mutatnak a kötetben összegyűjtött referátumok és hozzászólások. Az előadások egy része a megjelent monográfia eredményeit értékeli, illetve hiányosságait tárja fel. Más részük további kutatási témákat vet fel, sőt – néhány esetben az egyes hozzászólók saját álláspontjukkal, kutatási eredményeikkel is megismertetnek, amelyeket egy újabb *Erdély története* kiadásnál érdemes figyelembe venni. A kötetben egy olyan tanulmány is szerepel, amely nem közvetlenül a monográfia, sokkal inkább a vele kapcsolatos román álláspont kritikai értékeléséhez nyújt támpontot (*Varga János*: Levente és értelmezője nyomában).

Már az *Erdély története* kötetek szerkesztői sem törekedtek arra, hogy a különböző szerzők álláspontját közös nevezőre hozzák. Az érvök, a fel-fogások és a szemléletmódok sokfélesége tovább gazdagodik a vizsgált kötetben. Minden egyes referátum újabb bizonyítékokat szolgáltat arra vonatkozóan, hogy a „magyar történettudománynak” Erdély kérdésében

sincs valamiféle egységes, a politikának alárendelt hivatalos álláspontja, hiszen – mint a *Tanulmányok...* című munkából is kiderül – az egyes kutatók illetve tudományos közösségek között alapvető kérdésekben is folynak szakmai viták.

Az egyes történelmi korszakokat tárgyaló fejezetek előtt kapott helyet a *Szemléleti alapelvek* című általános rész. Ebben a kötet szerkesztője Rácz István, Pach Zsigmond Pál és Irinyi Károly az Erdély története monográfia jelentőségét és megjelenésének szükségszerűségét vizsgálja. Választ adnak többek között azokra a román vádaskodásokra is, melyek szerint a magyarországi történészeknek nincs joguk a más országokban élő magyarság történeti vizsgálatára: „Alapelvként állapítjuk meg, hogy a tudománynak, s ebben a történetírásnak, nem lehetnek területi és etnikai határai. Az a világon mindenütt természetes, hogy a politikai, szociális jellegű s egyéb migrációs erők hatására az anyaországból kiszakadt népelemek sorsának alakulását új lakóhelyükön az anyaország szaktudósai is tovább követik. Nem a politikai beavatkozás szándékával, hanem a történeti összegzés igényével.” Ehhez a gondolathoz kapcsolódik Pach Zsigmond Pál is, amikor így fogalmaz: „Számunkra tehát nem jogalap vagy jogforrás a történelem és a történetírás, hanem – ha van egyáltalán relevanciája a jelen szempontjából, s mi történészek szeretnénk binni: van – akkor – számunkra a történelem: hagyomány és tapasztalat [...] Nem valamilyen jogtól fosztanánk tehát meg magunkat, ha nem tanulmányoznánk Erdély históriáját – de igenis megfosztanánk magunkat történelmi tapasztalataink tárházának bőségétől, megfosztanánk magunkat – magyarságtudatunk integráns részétől.”

Ez az állítás egyáltalán nem vonja kétségbe azt a tényt, hogy Erdély története nemcsak a magyar, hanem a román történelemnek is szerves része. sőt egyes korszakokban – és nem kizárólag 1918 után – a román fejlődéshez kapcsolódik szorosabban.

A kötet következő fejezete Erdély XVI. század előtti történetének néhány problémáját tárgyalja, mindenekelőtt azonban újabb kutatási feladatokat fogalmaz meg. Balla Lajos a római Dácia lakosság- és társadalomtörténetének mielőbbi megírását szorgalmazza. Gunda Béla az erdélyi magyar és román népi kultúra rövid néprajzi összehasonlítására vállalkozott, és a kérdéskör feldolgozását ajánlja egy esetleges átdolgozott kiadás szerzőinek figyelmébe. Fodor István kritikai megjegyzései közül a történetföldrajzi bevezető, amelyet az Erdély-fogalom többféle értelmezhetősége is indokol, valamint az időrendi táblázat szükségességét remélhetőleg a kötet szerkesztői is tekintetbe veszik. Az a javaslata, hogy a monográfia a román nép etnogenézisét külön fejezetben tárgyalja – a kérdéskör egyébként a magyar és román történészek közötti viták kiindulópontját jelenti –, a recenzens tudomása szerint a közeljövőben önálló kötet formájában megvalósul.

Orosz István referátumából az a gondolatmenet érdemel különleges figyelmet, hogy az Erdélyben a XII. század körül megjelenő románokat nem lehet egyszerűen vándorpásztoroknak tekinteni. „Ha a román etnogenézis kapcsán a vlach pásztor életmódra hivatkozunk – úgy tűnik – nemzeti érzékenységet érintünk. De a magyar tudományosság is felszisszen, ha a bonfoglaló magyarok »nomád bordaként« szerepelnek.” E kérdéskör to-

vábbi kutatása, az árnyaltabb elemzés egyébként arra a problémára is választ adhat, hogy miért éppen Erdély gyakorolt szívó hatást a környező területek román lakosságára.

Kristó Gyula tanulmánya ismételtelen olyan témát vet fel, amely a magyar és a román történészek közötti viták egyik sarkalatos kérdése és amely a magyar historiográfiában is további tisztázásra vár: ez a vajdaság sajátos státusa a középkori Magyarországon belül. Ennek meghatározása azért is döntő fontosságú, mivel e politikai alakulat léte az erdélyi különállás egyik kardinális pontja. Ugyanennek a kérdéskörnek egy másik oldalát – a középkori Erdélynek Magyarországhoz fűződő viszonyát – elemzi *Kubinyi András* tanulmánya.

A következő nagyobb fejezet a XVI–XVII. századi Erdély történelmével kapcsolatos álláspontokat tárgyalja. (Egyébként nem minden esetben világos, hogy milyen szempontok alapján határozzák meg az egyes fejezetek korszakhatárait.)

Benda Kálmán elemző hozzászólása elsősorban a monográfia második kötetének szerkesztésével kapcsolatos kételyeket fogalmazza meg. Rámutat arra, hogy a különböző szerzők által írt részek – bár önmagukban újszerűek és színvonalasak – nem alkotnak szerves egységet. Problémafelvetésük különböző, vizsgálati szempontjaik eltérőek, ezért az egyes történelmi folyamatoknak nem a fejlődését, csupán egyes kiragadott részleteit ismerhetjük meg. Benda Kálmán véleménye szerint az időszak gazdasági és társadalmi fejlődésének, valamint Erdély kormányzati rendszerének részletes bemutatása újabb színekkel gazdagítaná a középkori Erdélyről kialakított képünket.

A török politika értékelésével kapcsolatos két szembenálló felfogás létezésére hívja fel a figyelmet *Perjés Géza* tanulmánya. A referátum első részében a hadtörténész-kutató azt vizsgálja, hogy e két álláspont közül melyik segíti jobban Erdély XVI. és XVII. századi történelmének megértését. Hozzászólásának második részében a magyar történetírásban egyelőre még ritkaságszámba menő megközelítést alkalmaz, amikor a viselkedéstudományok felhasználásával igyekszik elemezni a fejedelemségek korát.

Bitskey István, az erdélyi reneszánsz és barokk korszak művelődéstörténetének, szellemi életének néhány vonását villantja az olvasók elé, míg *Barcza József* az erdélyi diákok egyetemjárásáról és az erdélyi vallási türelemről készített rövid összefoglalást.

A *Tanulmányok...* című kötet következő nagyobb fejezete Erdély történetéből a XVII. század elejétől 1918-ig terjedő korszakot tekinti át. E részből kiemelkedik *Wellmann Imre* tanulmánya, amely áthágja ugyan a fejezetcímben kijelölt korszakhatárt, mindenesetre kitűnő elemzést közöl az 1660–1830. közötti Erdély demográfiai viszonyairól és agrárfejlődéséről. E tanulmány témájához kapcsolódik *Takács Péter* referátuma, aki a XIX. századi Erdély társadalomtörténetét vázolja fel, és egyúttal a kérdéshez kapcsolódó újabb kutatási témákra hívja fel a figyelmet.

Istj. Barta János referátuma arra a kérdésre keresi a választ, hogy az 1770–1771-es évek valóban korszakhatárnak tekinthetők-e Erdély történelmében – a monográfia ugyanis erre az időszakra új korszak kezdetét teszi. *Szabad György* rendkívül fontos elemzést közöl a Magyarország és Erdély államjogi viszonyának rendezésével kapcsolatos XIX. századi nézetekről.

Az *Erdély története 1918 után* című következő fejezetben szereplő tanulmányok terjedelmüket és jellegüket tekintve is különböznek a megelőző korszakokkal foglalkozó referátumoktól. E szerzői ugyanis nem elsősorban a monográfia *Kitekintés* című fejezetéhez szólnak hozzá, hanem annak nyilvánvaló hiányosságait igyekeznek pótolni, önálló kutatási eredmények részletesebb kifejtése révén. Sajnos azonban még e tanulmányok elolvasása után sem kapunk átfogó képet az új államhatárok közé került Erdély 1918 utáni történelméről. E sommás ítélet persze felveti a jelenkor-történelem-kutatás – általában tapasztalható, de Románia esetében különösen érvényesülő – nehézségeit, ráadásul bizonyos igazságtalanság veszélyét is magában rejt. E hetvenéves időszakon belül ugyanis egyes eseményekről már árnyaltabb képpel rendelkezünk. Idetartoznak például az 1918–1919-es évek történései, amelyekről a monográfiában megjelent kitűnő *Szász Zoltán*-tanulmány után *Raffay Ernő* könyvében (Erdély 1918–1919-ben) is átfogó elemzést kapunk. A mostani tanulmánykötetben *Febér András* szolgálat újabb adalékokat e döntő fontosságú évek jobb megértéséhez.

A második bécsi döntés is azok közé az események közé tartozik, amelyekről ma már több elemzést is olvashatunk. E kötetben *Korom Mihály* tanulmánya mutatja be e – a magyar és román történészek között, de a magyar historiográfián belül is – vitatott kérdést, nevezetesen a második bécsi döntés megszületésének körülményeit. *Korom Mihály* elfogadja azt a román álláspontot, miszerint Románia önkéntesen és hivatalosan sohasem javasolta és sohasem kérte a döntőbíráskodást. Ennek az állításnak ellentmond az 1940. július 26-i megbeszélések jegyzőkönyve, amely így szól: „A román külügyminiszter a továbbiakban érdeklődött, vajon fontolóra vehető-e döntőbíráskodása kérése abban az esetben, ha a tárgyalások Magyarországgal és Bulgáriával holtpontra jutnak. Ezt az elképzelést azonban német részről visszautasították – az 1938. évi bécsi döntés nem kielégítő tapasztalatai alapján, különösen Magyarországra tekintettel. (Documents on German Foreign Policy. Serie D. X. 234. sz. irat 315–316. l. Idézi: *Juhász Gyula*: A második bécsi döntés. = *Külpolitika*. 1987. 5. sz. 155. l.) Ugyancerről a tárgyalásról a *Hitler harvannyolc tárgyalása 1939–1944* (bev., válogatta és a jegyzeteket készítette: *Ránki György*). I. kötet, 132–133. l.: „A román külügyminiszternek bizonyos kételyei voltak egy Magyarországgal és Bulgáriával netán létrejövő egyezés megvalósítását illetően. ... Megkérdezte, nem nyújthatna-e Németország valamiféle segítséget az egyezés lebonyolításához.”

Románia berlini követe útján egyébként még egyszer kérte Hitler döntőbírói közbelépését, erről *Woermann* külügyi államtitkár-helyettes feljegyzésében így ír: „*En elutasítottam, hogy részletekhez bocsátkozzam Magyarországgal kívánságairól, és még egyszer utaltam jólismert álláspontunkra a döntőbíráskodás kérdésében. A követ kitarított nézete mellett, hogy a kérdést nem lehet megoldani német beavatkozás nélkül. A döntőbíráskodás alternatívája olyan »tanács« lehetne, amelyet Romániának adtak, Bulgáriára vonatkozólag.*” (DGFP Serie D. X. 376. sz. irat. Idézi: *Juhász Gy.*: i. m. 157. l.)

Korom Mihály tanulmányának folytatását jelenti *Fülöp Mihály* referátuma, ezért érthetetlen, hogy a szerkesztésnél ezt miért nem vették figyelembe, és miért nem egymás után szerepel ez a két hozzászólás a kötetben. A két tanulmány ugyanis lényegében egyetlen kérdést vizsgál: az Erdély

hovatarozásával kapcsolatos diplomáciai erőfeszítéseket, nagyhatalmi álláspontokat a második bécsi döntéstől a román fegyverszünet aláírásáig, illetve a fegyverszünetről a külügyminiszterek tanácsa 1946. májusi párizsi értekezletéig, amelyen a három nagyhatalom képviselői elfogadták az 1938. január 1-i magyar-román határ visszaállításáról szóló rendelkezést. Fülöp Mihály tanulmánya egyébként rendkívül szemléletesen mutatja be a döntés megszületésének hátterét.

Balogh Sándor tanulmánya minden eddiginél árnyaltabb képet fest az 1945–46-os időszak romániai nemzetiségi politikájáról. E korszak jelentőségét a közvélemény – elsősorban a mai események tükrében – hajlamos túlértékelni, ezért örülhetünk ennek az elemzésnek, amely tárgyszerűen mutat rá a *Petru Groza* miniszterelnök nyilatkozatai és a nemzetiségi politika gyakorlata közötti ellentmondásokra. Csak sajnálhatjuk, hogy a két világháború közötti vagy az 1946 utáni időszakra vonatkozóan nem olvashatunk hasonló elemzéseket. *L. Nagy Zsuzsán* a magyarországi és az erdélyi szabadkőművesség két világháború közötti kapcsolatairól írott, illetve *Szőke Domokos*nak a *Magyar Szemle* című folyóirat Erdéllyel foglalkozó állásfoglalásait vizsgáló tanulmánya – minden érdeme ellenére – sem pótolja a két világháború közötti Erdély történelmét átfogóan bemutató referátumot.

Látszólag nem az *Erdély története* kötethez szól hozzá *Varga János* már említett tanulmánya, hiszen *Lancranjan* hirhedt esszéjének néhány torzítását veti forráskritikai elemzés alá. E referátum jelentőségét azonban nem a konkrét mű kritikája adja – bár ez önmagában is lenyűgöző alaposságú –, inkább abból a szempontból tanulságos, hogy felhívja a figyelmet annak a történeti romániai visszhangja számos újabb bizonyítékkal szolgált.

A *Tanulmányok*... utolsó lapjain a szabad vitában elhangzott felszólalásokat, a monográfia néhány szerzőjének válaszát, végül Köpeczi Béla összegző számvetését olvashatjuk.

Különös érdeme e kötetnek a mintegy ötvenoldalnyi angol nyelvű összefoglaló, amely a kérdés iránt érdeklődő – nem kevés számú – külföldi szakember számára is hozzáférhetővé teszi a magyar történészek Erdéllyel kapcsolatos álláspontját.

A történettudomány nem statikus diszciplína: nincsenek tehát lezárható kutatások és ennek megfelelően véglegesen megoldott történeti problémák. Ezért a recenzens is csatlakozik Raffay Ernő azon javaslatához: miszerint 2-3 évenként – akár külföldi szakemberek bevonásával is – rendezzenek tudományos konferenciát Erdély történetéről. Ebben az esetben már nem is kell olyan sokat várni a következő, Erdélyről szóló tanulmánykötetre. (Csokonai Kiadó, Debrecen)

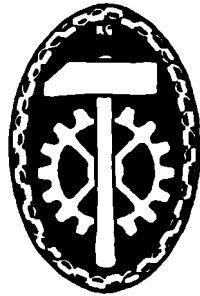
R. SÜLE ANDREA

Proletarier der Welt, vereinigt Euch!

N. Bucharin

Das Programm der Kommunisten

(Bolschewiki)

Verlag des Volkskommissariats für Unterrichtswesen
Budapest, 1919

Preis 2 Kronen

Ára: 25,- Ft

palócföld
TÁRSADALOMPOLITIKAI IRODALMI MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1987/II. XXII